

İbn Ma‘şûm ve el-Ĥadâ’îku’n-nediyye Eseri Bağlamında Ta‘alluk Olgusu

Mehmet Sıddık Özalp

0000-0002-4260-6989 | mehmetozalp@nevsehir.edu.tr

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Nevşehir, Türkiye

ROR ID: [019jds967](https://orcid.org/019jds967)

Hacer Arslan

0009-0000-1747-9693 | hacer.arslan@kilis.edu.tr

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Kilis, Türkiye

ROR ID: [048b6qs33](https://orcid.org/048b6qs33)

Öz

Bu çalışma, XVII. yüzyıl Arap dili ve belâgatı alanının seçkin âlimlerinden olan İbn Ma‘şûm el-Medenî’nin (ö. 1117/1705) *el-Ĥadâ’îku’n-nediyye fî şerhi’l-Fevâ’idi’ş-şamediyye* adlı eseri ekseninde, klasik nahiv ilminin temel ve tartışmalı konularından biri olan ta‘alluk meselesini incelemeyi hedeflemektedir. Ta‘alluk konusu klasik nahiv literatüründe çoğunlukla i‘râb ve âmil teorisi çerçevesinde teknik bir bağlanma ilişkisi olarak ele alınmaktadır. Çalışmada ise ta‘alluk kavramı lafız ile mânâ arasında sağlam bir bağ kuran, dilin anlam üretme sürecini açıklayan temel bir olgu olarak incelenmiştir. Nahiv ilminin tarihsel süreçte i‘râb merkezli bir disiplin olarak şekillenmesi, dilin biçimsel düzenini açıklamada büyük başarı sağlamıştır. Ancak bu disiplin özellikle fiilin açıkça zikredilmediği cümlelerde anlamın nasıl tamamlandığı sorusunu çoğu zaman teknik bir zorunluluğa indirgemıştır. İşte bu noktada ta‘alluk kavramı, câr-mecrûr ve zarf gibi yapıların cümle içerisindeki konumlarını belirleyen temel bir çerçeve sunmaktadır. Ayrıca bu yapıların, haber, sıfat, hâl ve sıla gibi farklı görevlerde üstlendikleri işlevleri açıklayan anahtar bir rol oynamaktadır. Bu çalışma, söz konusu yapıların kendilerine bağlandıkları âmillerle (müteallak) kurdukları ilişkinin yalnızca dilbilimsel bir gereklilik olmadığını ortaya koymaktadır. Aksine bu yapılar cümlelerin anlam haritasını belirleyen dinamik bir sürecin varlığını göstermektedir. Söz konusu olgu İbn Ma‘şûm’un görüşleri perspektifinde ele alınarak incelenmiştir. Bu minvalde çalışmada İbn Ma‘şûm’un söz konusu eserinden istifade edilmiştir. Bu eser Bahâeddîn el-‘Âmilî’nin (ö. 1031/1622) *el-Fevâ’idü’ş-şamediyye* isimli eserine yazılmış kapsamlı bir şerhtir. İbn Ma‘şûm bu şerhte nahiv konularını “ĥadîka” (bahçe) metaforu altında beş ana başlıkta toplamıştır. Eserinde nahiv konularını parçalı bir düzen yerine tematik bütünlük içinde ele almıştır. İbn Ma‘şûm bu eserinde, klasik nahiv ekollerinin (Basra, Kûfe ve Bağdat) görüşlerini karşılaştırmalı bir yöntemle ele almıştır. İbn Ma‘şûm, eserinde ta‘alluk meselesini i‘râb esasları, âmil teorisi ve edatlar bağlamında irdeleyerek derinlemesine analiz etmiştir. Çalışmada, İbn Ma‘şûm’un ta‘alluk anlayışının temel dayanakları şu başlıklar altında incelenmiştir: Zarf ve câr-mecrûrun marife/nekre isimlerle birlikte kullanımında kazandığı hâl, sıfat ve haber işlevleri; câr-mecrûrun fiil, sibhü’l-fi’l veya fiil anlamı taşıyan isimlere ta‘alluk etmesi; harf-i cerrin hazfî ve müteallakın hazfî gibi durumların dilsel ve anlamsal gerekçelerle temellendirilmesi; ayrıca İbn Ma‘şûm’un âmil teorisine yönelttiği eleştiriler bağlamında ta‘allukun zorunluluğuna dair farklı yaklaşımların karşılaştırmalı analizi. Çalışmada özellikle harf-i cerrin ve müteallakın hazfî gibi meselelerin, müellif tarafından hangi dilsel, bağlamsal ve anlamsal gerekçelerle temellendirildiği tahlil edilmiştir. Konu sınırlandırması gereği eserin tamamı yerine, ta‘allukla doğrudan ilişkili bahisler merkeze alınmış; yöntem olarak metin odaklı ve karşılaştırmalı bir inceleme benimsenmiştir. İnceleme sonucunda İbn Ma‘şûm’un ta‘alluk anlayışının, câr-mecrûr ve zarf yapılarını hayalî âmillerle açıklayan yaklaşımlardan ayrıldığı; lafız ile mânâ arasındaki dengeyi bağlam, delil ve kullanım esasına dayalı olarak kuran işlevsel bir nahiv

tasavvurunu yansıttığı tespit edilmiştir. İnceleme sonucunda, İbn Ma'sûm'un teknik açıklamalarını Kur'an âyetleri, hadis rivayetleri ve kadim Arap şiirinden seçilmiş şevâhid ile desteklediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili ve Belâgatı, Nahiv, Ta'alluk Meselesi, Şerh Literatürü, İbn Ma'sûm el-Medenî, el-Hadâ'îku'n-nediyye

Atıf Bilgisi

Özalp, Mehmet Sıddık – Arslan, Hacer. “İbn Ma'sûm ve el-Hadâ'îku'n-nediyye Eseri Bağlamında Ta'alluk Olgusu”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (Eylül 2026), 689-709. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1920793>

Geliş Tarihi	01.04.2026	
Kabul Tarihi	18.08.2026	
Yayım Tarihi	15.09.2026	
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme	
Etik Beyan	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı araçlardan sınırlı ölçüde yararlanılmıştır. Yapay zeka, yalnızca dil kontrolü, yazım desteği ve biçimsel düzenlemelerde yardımcı bir araç olarak kullanılmış; içerik üretiminde, bilimsel değerlendirmelerde ve sonuçların yorumlanmasında yazarların akademik sorumluluğu ve katkısı esas alınmıştır. Çalışma, bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde yürütülmüştür.	
Yapay Zeka Kullanımı		
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin	
Etik Bildirim	ethicilahiyyat@ogu.edu.tr	
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	
Yazar Katkı Oranları	Araştırmannın Tasarımı	1. Yazar - %60 / 2. Yazar - %40
	Veri Toplama	1. Yazar - %60 / 2. Yazar - %40
	Araştırma-Veri Analizi-Doğrulama	1. Yazar - %60 / 2. Yazar - %40
	Makalenin Yazımı	1. Yazar - %60 / 2. Yazar - %40
Finansman	Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi	1. Yazar - %60 / 2. Yazar - %40
	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	

The Phenomenon of Ta'alluq in the Context of Ibn Ma'sūm and His Work *al-Ḥadā'iq al-Nadiyya*

Mehmet Sıddık Özalp

[0000-0002-4260-6989 | mehmetozalp@nevsehir.edu.tr](mailto:mehmetozalp@nevsehir.edu.tr)

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, Nevşehir, Türkiye

ROR ID: [019jds967](https://orcid.org/019jds967)

Hacer Arslan

[0009-0000-1747-9693 | haver.arslan@kilis.edu.tr](mailto:hacer.arslan@kilis.edu.tr)

Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, Kilis, Türkiye

ROR ID: [048b6qs33](https://orcid.org/048b6qs33)

Abstract

This study aims to examine the issue of ta'alluq which is one of the fundamental and controversial topics of classical nahw (Arabic syntax), within the axis of al-Ḥadā'iq al-nadiyya fī sharḥ al-Fawā'id al-samadiyya, a work by Ibn Ma'sūm al-Madani (d. 1117/1705), one of the distinguished scholars in the field of 17th-century Arabic language and rhetoric. In classical grammatical literature, ta'alluq is mostly treated as a technical attachment relationship within the framework of i'rāb and the theory of 'āmil. In this study, however, the concept of ta'alluq is analyzed as a foundational phenomenon that establishes a robust link between utterance (lafz) and meaning (ma'nā), thereby explaining the linguistic process of meaning generation. The historical evolution of nahw as an i'rāb-centered discipline achieved great success in explaining the formal structure of the language. However, this discipline often reduced the question of how meaning is completed—especially in sentences where the verb is not explicitly mentioned—to a mere technical necessity. At this precise juncture, the concept of ta'alluq offers a fundamental framework that determines the syntactic positions of structures such as jārr-majrūr (prepositional phrases) and zarf (adverbials) within the sentence. Furthermore, it plays a key role in explaining the functions these structures assume in various syntactic roles, such as khabar (predicate), şifa (adjective/modifier), hāl, and şıla. This study demonstrates that the relationship these structures establish with the governors they depend on (muta'allaq) is not merely a linguistic necessity; on the contrary, these structures signify the presence of a dynamic process that shapes the semantic map of the sentence. This phenomenon has been analyzed from the perspective of Ibn Ma'sūm's views. In this regard, the study utilizes Ibn Ma'sūm's aforementioned work, which is a comprehensive commentary (sharḥ) written on Bahā' al-Dīn al-Āmilī's (d. 1031/1622) al-Fawā'id al-samadiyya. In this commentary, Ibn Ma'sūm organizes syntactic topics into five main sections under the metaphor of ḥadiqa (garden). In his work, he approaches syntactic subjects through a thematic unity rather than a fragmented arrangement. Ibn Ma'sūm evaluates the views of classical grammatical schools (Basra, Kufa, and Baghdad) through a comparative method. He conducts a profound analysis of ta'alluq by scrutinizing it within the context of the principles of i'rāb, the theory of 'āmil, and particles. In this study, the main pillars of Ibn Ma'sūm's understanding of ta'alluq are examined under the following headings: the functions of hāl, şifa, and khabar acquired by the zarf and jārr-majrūr when used with definite/indefinite nouns; the dependency (ta'alluq) of the jārr-majrūr on verbs, quasi-verbs (shibh al-fi'l), or nouns carrying verbal meanings; the rationalization of cases such as the ḥadhf of the ḥarf al-jarr and the omission of the muta'allaq based on linguistic and semantic grounds; and a comparative analysis of different approaches regarding the necessity of ta'alluq within the context of Ibn Maḍā's critiques directed at the theory of 'āmil. The study particularly analyzes the linguistic, contextual, and semantic justifications upon which the author bases issues such as the omission of the preposition and the muta'allaq. Due to the necessity of scoping the

topic, rather than the entire work, chapters directly related to ta'alluq have been centered, and a text-oriented, comparative analysis has been adopted as the methodology. The fundamental assumption of the study is that İbn Ma'sûm highlights ta'alluq as a significant phenomenon that ensures the completion of meaning within the sentence through the 'âmil-ma'mûl relationship. As a result of the investigation, it has been determined that İbn Ma'sûm's understanding of ta'alluq diverges from approaches that explain jârr-majrûr and zarf structures through hypothetical/imaginary governors; instead, it reflects a functional conception of nahw that establishes the balance between utterance and meaning on the basis of context, textual evidence (dalîl), and usage. Conclusively, it has been observed that İbn Ma'sûm supports his technical explanations with shawâhid selected from Qur'anic verses, Hadith narrations, and ancient Arabic poetry.

Keywords

Arabic Language and Rhetoric, Arabic Grammar (Naḥw), the Issue of Ta'alluq, Commentary Literature, İbn Ma'sûm al-Madanî, al-Ḥadâ'îq al-Nadiyya

Citation

Özalp, Mehmet Siddık – Arslan, Hacer. “The Phenomenon of Ta'alluq in the Context of İbn Ma'sûm and His Work al-Ḥadâ'îq al-Nadiyya”. *Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology* 13/2 (September 2026), 689-709. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1920793>

Date of Submission	04.01.2026	
Date of Acceptance	08.18.2026	
Date of Publication	09.15.2026	
Peer-Review	Double anonymized / Two External	
Ethical Statement	This study does not require ethics committee approval, as the data used were obtained from literature review/published sources. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Artificial intelligence-based tools were used to a limited extent in the preparation of this study. AI was employed only as a supportive tool for language editing, writing assistance, and formal structuring; the production of content, scientific evaluation, and interpretation of results remain the full responsibility and contribution of the authors. The study has been conducted in line with scientific research methods and academic ethical principles.	
Use of Artificial Intelligence		
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin	
Complaints	ethicilahiyyat@ogu.edu.tr	
Conflicts of Interest	The authors have no conflict of interest to declare.	
Author Contribution Rates	Research Design	1 st Author - 60% / 2 nd Author - 40%
	Data Collection	1 st Author - 60% / 2 nd Author - 40%
	Research-Data Analysis-Validation	1 st Author - 60% / 2 nd Author - 40%
	Writing the Article	1 st Author - 60% / 2 nd Author - 40%
Grant Support	Editing and Development of the Text	1 st Author - 60% / 2 nd Author - 40%
	The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.	
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .	

Giriş

Nahiv ilmi, tarih boyunca i'râb merkezli bir disiplin olarak teşekkül etmiştir. Bu çerçevede kelimeler arasındaki ilişkiler âmil nazariyesi, i'râb ve isnâd sistemleri ile düzenlenmiştir. Bu yaklaşım, nahvin sistematik bir ilim hâline gelmesini sağlamış ancak ibârelerin anlaşılması hususunda bazı konular netlik kazanamamıştır. Bu kapsamda ta'alluk konusunda fiil açıkça zikredilmediğinden anlamın nasıl anlaşılacağı sorusu nahiv kurallarıyla tam anlamıyla açıklanamayan bir problem alanı ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, i'râb ile mânâ arasındaki ilişkinin mahiyetini yeniden ele almayı gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede câr-mecrûr ve zarf gibi yapılar, nahiv literatüründe çoğu zaman kendilerine bağlandıkları âmiller üzerinden değerlendirilmiş ve cümle içindeki konumları büyük ölçüde bu ilişkiyle tanımlanmıştır. Bununla birlikte bu yapıların bağlandıkları öğeler, cümlede anlamın yönünü, sınırlarını ve bağlamını tayin eden önemli işlevler üstlenir. Câr-mecrûr ve zarf tek başlarına müstakil bir anlam ifade etmezler ancak cümle içindeki diğer öğelerle kurdukları ilişki sayesinde anlam ifade ederler.¹

Nahiv ilminde bu ilişkiyi ifade etmek üzere kullanılan ta'alluk olgusu, câr-mecrûr ve zarfların cümle içindeki yerini açıklamaktadır. Bu çerçevede ta'alluk, hangi öğenin hangi öğeye bağlandığını göstermenin ötesinde, anlamın cümle içinde nasıl kurulduğunu izah etmeye imkân tanır. Nahiv ilminde ta'alluk meselesi çoğunlukla âmil nazariyesi, i'râb ilişkileri ve şibh-i cümle yapıları çerçevesinde ele alınmış; modern çalışmalarda da konuya dair çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Bununla birlikte mevcut araştırmaların büyük bir kısmı meseleyi genel nahiv teorileri içerisinde değerlendirmiş, geç dönem şerh literatüründe geliştirilen yorumlara ise sınırlı ölçüde yer vermiştir. XVII. yüzyıl nahiv şerh geleneğinin önemli temsilcilerinden biri olan İbn Ma'sûm el-Medenî'nin dil ve alanındaki katkılarını inceleyen çalışmalar bulunmakla beraber² *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye* adlı eseri bağlamında ta'alluk olgusunu müstakil bir şekilde ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Bu durum, müellifin konuya yaklaşımının klasik nahiv düşüncesi içerisindeki yerinin yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

İbn Ma'sûm, bu eserinde ta'alluk meselesini câr-mecrûr, zarflar, haber, hâl, sıfat ve sıla gibi nahiv kavramları bağlamında kendine has bir üslupla değerlendirmiştir. İbn Ma'sûm'un bu yaklaşımı, ta'allukun anlamın oluşum sürecindeki işlevini görünür kılması bakımından önemlidir. Bu çalışmanın temel araştırma sorusu, İbn Ma'sûm'un ta'alluk meselesini hangi teorik çerçevede ele aldığı ve bu yaklaşımın nahiv literatüründeki konumunun nasıl belirlenebileceğidir. Çalışmanın temel varsayımı ise İbn Ma'sûm'un ta'alluku âmil-ma'mûl ilişkisi çerçevesinde cümlede anlamın tamamlanmasını sağlayan önemli bir olgu olarak öne çıkarttığı yönündedir.

Bu çalışma, İbn Ma'sûm'un söz konusu eseri bağlamında ta'alluk olgusunu câr-mecrûr ve zarflar üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada metin odaklı analiz yöntemi benimsenmiştir. Bu doğrultuda eserin ta'allukla doğrudan ilgili bölümleri sistematik olarak

¹ Cemâlüddîn 'Abdullâh b. Yûsuf İbn Hîşâm el-Enşârî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârib*, ed. 'Abdüllatif Muḥammed el-Ḥaṭîb (Kuveyt: Dâru't-Türâşî'l-'Arabî, 2000), 5/271-287; Fatih Uluğöl, "Arap Dili Gramerinde Şibh-i Cümle ve Taalluk", *Bilimname* 2019/37 (01 Nisan 2019), 477-508.

² Âdil 'Abbâs Hüveydî Naşrâvî, *el-Cühûdü'l-luğaviyye ve'n-naḥviyye 'inde İbn Ma'sûm el-Medenî* (Necef: el-Hey'etü'l-İlmiyyetü'l-Muḥaddese / Mektebetü'r-Ravḍatî'l-Ḥayderiyye, 2011).

incelenmiştir. Konuya giriş mahiyetinde konuyla alakalı başta Basra ve Kûfe ekolleri olmak üzere İbn Hişâm (ö. 761/1360), Zemahşerî (ö. 538/1144) ve İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249) gibi nahiv otoritelerinin yaklaşımlarına yer verilmiştir. Böylece İbn Ma'sûm'un ta'alluk anlayışının klasik nahiv geleneği içerisindeki yeri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma, giriş ve sonuç bölümleri dışında dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Bahâeddîn el-Âmilî ve *el-Fevâ'idü's-şamediyye* adlı eseri ele alınmıştır. İkinci bölümde İbn Ma'sûm el-Medenî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde İbn Ma'sûm'un *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye fî şerhi'l-Fevâ'idü's-şamediyye* adlı şerhi tanıtılarak eserin telif sebebi, içeriği ve yöntemi değerlendirilmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise çalışmanın temel konusunu teşkil eden ta'alluk olgusu, câr-mecrûr ve zarflar bağlamında ele alınmıştır. Bu çerçevede câr-mecrûrun nahiv ilmindeki konumu, câr-mecrûr ve zarfın ta'alluku, hazfedilen harf-i cerrin durumu, müteallakın hazfını gerektiren hususlar ile câr-mecrûr-zarf ilişkisi İbn Ma'sûm'un görüşleri ışığında incelenmiştir.

1. Bahâeddîn el-Âmilî ve “el-Fevâ'idü's-şamediyye” İsimli Eseri

Bahâeddîn el-Âmilî (953-1031 / 1547-1622), tam adıyla Muhammed b. Hüseyin b. 'Abdüssamed el-Ĥârisî el-Âmilî el-Hemedânî, Şî'î-İmamî ulemânın önde gelen isimlerinden olup aynı zamanda şair ve ediptir. Baalbek'te doğmuş, babasıyla birlikte İran'a göç ederek uzun bir yolculuğun ardından İsfahan'a yerleşmiştir. Şah 'Abbas tarafından ulemâ riyaseti (şeyhu'l-İslâm) görevine tayin edilen Bahâeddîn, bir süre burada kaldıktan sonra Mısır'a gitmiş; Kudüs, Dımaşk ve Halep'i ziyaret etmiş, ardından yeniden İsfahan'a dönmüştür. 1031/1622 yılında burada vefat etmiş ve Tûs'ta (Meşhed civarında) defnedilmiştir. Başlıca eserleri arasında çeşitli ilim dallarından konuları derleyen *Keşkül*, tefsir alanındaki *Tefsîrû'l-'urveti'l-vüskâ*, Arap dili üzerine *el-Fevâ'idü's-şamediyye fî 'ilmi'l-'Arabiyye*, hadis ve fıkıh hükümlerine dair *el-Ĥablû'l-metîn fî aḥkâmî'd-dîn*, belâgat alanındaki *Esrârü'l-belâğa*, usûl ilmine dair *ez-Zübde fî usûli'l-fıkh*, hesap ilmindeki *Hulâşatü'l-ḥisâb*, astronomi alanındaki *Teşriḥu'l-eflâk* ve *İstifâdetu envâri'l-kevâkib mine's-şems* bulunmaktadır. Ayrıca pek çok risalesi ve çok sayıda şiiri vardır. Farsça kaleme aldığı tasavvufî manzumeleri arasında *Nân u helvâ* (Ekmek ve helva) ile *Şîr u şekker* (Süt ve şeker) yer almakta olup bu eserler müellifin edebî ve irfânî yönünü yansıtmaktadır.³

El-fevâ'idü's-şamediyye, yaygın kullanımıyla “*Şamediyye*”, nahiv ilminin temel metinlerinden biri olarak kabul edilen önemli bir ders kitabıdır. Eser, son derece özlü ve kısa ifadelerle kaleme alınmış olmasına rağmen dikkat çekici bir bütünlüğe ve yüksek ilmî derinliğe sahiptir. Şeyh Bahâî tarafından, kardeşi Şeyh 'Abduşşamed için telif edilen bu metin, sahip olduğu ilmî kıymet sebebiyle zamanla birçok âlimin ilgisini çekmiş ve üzerine çeşitli şerhler yazılmıştır. Bu şerhler arasında özellikle iki eser öne çıkmaktadır: Seyyid Ali Han Kebîr'in *el-Fevâ'idü'n-nediyye* adlı şerhi ile merhum el-Müderresî'l-Afgânî'nin (Muhammed Ali b. Murad) kaleme aldığı *el-Kelâmu'l-mufîd li'l-müderresî ve'l-müstefîd fî şerhi's-şamediyye*⁴ isimli şerhidir.⁵

³ Hayrüddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmusü terâcim li-esheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-'Arab ve'l-musta'ribîn ve'l-müsteşrikin* (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâ'în, 2002), 6/102.

⁴ Muhammed 'Alî el-Müderresî el-Afgânî, *el-Kelâmü'l-mufîd li'l-müderresî ve'l-müstefîd fî şerhi's-Şamediyye* (Kum: Müessesetü İntişârâtı Hicret, 1993).

⁵ Muhammed b. Hüseyin Bahâî, *el-Fevâ'idü's-Şamediyye*, ed. 'Alî Afrâsiyâbî (Kum: İntişârât-ı Nihâvendî, 2005), 8.

2. İbn Ma'sûm'un İlmî Kişiliği ve Eserleri

İbn Ma'sûm el-Medenî, tam adıyla Seyyid Ali Han b. Seyyid Emîr Nizâmuddîn Ahmed b. Ahmed Ma'sûm b. Nizâmuddîn Ahmed b. İbrâhim el-Hüseyînî el-Deşteki Sadruddîn eş-Şîrâzî, 1052/1642 yılında Mekke'de doğmuştur.⁶ Şîrazlı bir seyyid ailesinin ferdidir ve Mîr Gıyâsuddîn'in torunlarından olup, Arap dili ve edebiyatı sahasında derin bir bilgiye sahip seçkin bir âlimdir. Ayrıca Medine'de doğduğu ve bu nedenle “el-Medenî” lakabıyla meşhur olduğu da belirtilmiştir. İbn Ma'sûm, ilk eğitimini Mekke'de almış daha sonra Hindistan'a geçerek burada bir süre ikamet etmiştir. Hindistan'daki ilmî ortamda önemli bir yer edinmiş, ardından Şîraz'a dönerek ilmî faaliyetlerini burada sürdürmüştür. Şîraz'daki âlimler arasında büyük bir saygınlık kazanmış, özellikle nahiv, belâgat ve şiir alanlarında derinleşmiş, bu konularda çok sayıda eser telif etmiştir. Aynı zamanda edebiyat, şiir ve tabakât ilimlerinde de temayüz etmiş, kendi döneminin önde gelen âlimlerinden biri olmuştur. İbn Ma'sûm, 1117/1705 yılında Şîraz'da vefat etmiştir. Ölümünün ardından geriye bıraktığı ilmî miras, Arap dili ve edebiyatı alanında önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Onun eserleri, sonraki nesiller tarafından ilgiyle incelenmiş ve eserlerine yapılan şerhlerle ilmî literatürün zenginleşmesine katkı sağlamıştır.⁷

İbn Ma'sûm'un Hindistan'a göçü, dönemin siyasî ve ekonomik şartlarıyla yakından ilişkilidir. Bu göç, yalnızca ilmî faaliyetlere zemin hazırlamakla kalmamış, aynı zamanda Arap belâgatının Hindistan'da yeniden canlanmasına da vesile olmuştur. Kendisi hem aklî hem naklî ilimlerde derin bir birikime sahip olup, ilmî meclislerde saygın bir konuma ulaşmıştır.⁸

İbn Ma'sûm el-Medenî'nin üstün bir zekâ kapasitesine ve güçlü bir hafıza melekmesine sahip olduğu değerlendirilmektedir. Kendisi geniş coğrafyalarda seyahatler gerçekleştirmiş, farklı ilim merkezlerini ziyaret ederek buralardaki seçkin âlimlerin ilmî sohbetlerine ve ders halkalarına iştirak etmiştir. Gerek seyahat ettiği gerekse ikamet ettiği bölgelerin yöneticilerinden büyük bir teveccüh görmüştür. Askerî alanda büyük bir birliğin muhafazasından sorumlu komutanlık, bölgesel valilik ve Burhânîpûr sarayında dîvan başkanlığı gibi stratejik önemi haiz üst düzey idarî görevler ifa etmiştir. İbn Ma'sûm el-Medenî'nin ilmî birikiminin şekillenmesinde rol oynayan hocalarının, başta Hicaz ve Hindistan bölgelerindeki âlimler olmak üzere iki ana coğrafi eksende değerlendirilmesi mümkündür.⁹

İbn Ma'sûm, genç yaşlardan itibaren şiir ve nesir sahasında eserler vermiş; nahiv, belâgat, edebiyat, sözlükçülük, seyahat, dua ve tabakat gibi farklı alanlarda önemli teliflerde bulunmuştur. Başlıca eserleri arasında XVII. yüzyıl İslâm dünyasının ilmî ve sosyal hayatını yansıtan seyahatnâmesi *Sûlvetü'l-garîb ve üsvetü'l-erîb*,¹⁰ *Şahîfetü's-seccâdiyye* üzerine kaleme aldığı

⁶ İsmâ'il Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âşârü'l-muşannifin* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-'Arabî, 1951), 1/763.

⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/763; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/763; İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye fî şerhi'l-Fevâ'id-i Şamedîyye*, ed. Seyyid Ebû'l-Faḍl Seccâdî (Kum: Menşûrâtü Zevî'l-Kurbâ, 2009), 19-20.

⁸ Seyyid Hüseyin Maraşî, diğerleri, “Bibliyûğrafya meşâdiri'l-ilmîyye ve'l-edebîyye li-İbn Ma'sûm el-Medenî”, *Mecelletü Külliyyeti'l-Fıkh* 29 (2019), 218.

⁹ Abdullah Gümüşsoy, “The Tradition of Ṭabakāt in Arabic Literature: A Study in the Framework of Ibn Ma'sûm al-Madanî's Sulâfat al-'Aşr”, *Rumelide Journal of Language and Literature Studies* 36 (Ekim 2023), 1024-1041.

¹⁰ İbn Ma'sûm el-Medenî, *Rihletü İbn Ma'sûm el-Medenî: Sûlvetü'l-garîb ve üsvetü'l-erîb*, ed. Şâkir Hâdî Şûkr (Beyrut: ed-Dâru'l-'Arabîyye, 2006), 5-7; Mustafa Öz, “İbn Ma'sûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/172-173; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/259; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/763.

kapsamlı şerh *Riyâzü's-sâlikîn*,¹¹ şiirlerini ihtiva eden *Dîvân*, bedî' ilmine dair en önemli çalışmalarından *Envârü'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*,¹² şair biyografilerini ihtiva eden *Sulâfetü'l-'aşr fî meĥâsini's-şu'arâ bi-küllî mîşr*,¹³ dua literatürüne dair *el-Kelimü't-tayyib ve'l-ğaysü's-şayyib fî'l-ed'iyeti'l-me'sûre*¹⁴ *Fîrûzâbâdî'nin el-Ĥâmûsü'l-muĥî'ti*ni tamamlamak amacıyla kaleme aldığı sözlük çalışması *e't-Ṭirâzü'l-evvel ve'l-kinzü limâ 'aleyhi min luġati'l-'Arabî'l-mu'avvel*,¹⁵ ile Şîî tabakat geleneğinin önemli eserlerinden *ed-Derecâtü'r-refî'a fî ṭabakâti's-Şî'a* bulunmaktadır.¹⁶ Bu eserler, İbn Ma'sûm'un yalnızca nahiv alanında değil, belâgat, edebiyat, sözlükbilim ve İslâmî ilimler sahasında da çok yönlü bir âlim olduğunu göstermektedir. Bunun yanında müellifin nahiv alanındaki en önemli eserlerinden biri olan *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye fî şerĥi'l-Fevâ'idî's-şamedîyye*, bu çalışmanın temel kaynağını oluşturduğundan aşağıda müstakil olarak ele alınacaktır.

3. el-Ĥadâ'îku'n-nediyye fî şerĥi'l-Fevâ'idî's-şamedîyye

el-Ĥadâ'îku'n-nediyye, Arap dili grameri alanında önemli bir yere sahip olan *el-Fevâ'idî's-şamedîyye* adlı temel metni açıklamak amacıyla kaleme alınmış kapsamlı bir şerhtir. Asıl metnin müellifi, Bahâeddîn Muĥammed el-Âmilî (ö. 1031/1622)'dir. İbn Ma'sûm, nahiv ilmine dair derin vukûfiyetini ortaya koyarak *el-Fevâ'idî's-şamedîyye*'nin kısa ifadelerini detaylandırmış, metindeki kapalı noktaları açıklığa kavuşturmuştur. Bu bağlamda Basra ve Kûfe ekollerinin görüşlerini karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele almış ve açıklamalarını Kur'an âyetleri, hadis rivayetleri ve Arap şiirinden seçilmiş şevâhid ile desteklemiştir. Eserde i'rab esasları, kelime türleri, âmil teorisi, edatlar, cümle yapıları ve çeşitli nahiv tartışmaları sistematik bir düzen içinde ele alınmış; metin hem öğretici hem de ilmî bir titizlikle şerhedilmiştir. Günümüzdeki tahkikli neşir, Ebu'l-Fazl es-Seccâdî tarafından birden fazla yazma nüshaya dayanılarak gerçekleştirilmiş olup bu çalışma, eserin ilmî güvenilirliğini ve metodolojik bütünlüğünü güçlendirmiştir. Bu yönleriyle eser, klasik nahiv literatürünün önemli bir temsilcisi ve Arap dili öğretiminde güvenle başvurulabilecek temel kaynaklardan biri olarak değerlendirilmektedir.¹⁷

el-Ĥadâ'îku'n-nediyye fî şerĥi'l-Fevâ'idî's-şamedîyye adlı eser, nahiv ilmini klasik "bâb- faşıl" düzeninden farklı olarak beş ana ĥadîka (bahçe) etrafında kurgulanan kendine has bir tasnif sistemine sahiptir. Müellif, bu tercih ile nahiv konularını tematik ve bütüncül bir yapı içinde

¹¹ 'Alî Hân el-Medenî, *Riyâdû's-sâlikîn fî şerĥi Şahîfeti Seyyidi's-Sâcîdin*, ed. es-Seyyid Muĥsin el-Hüseynî (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1988); Öz, "İbn Ma'sûm", 20/172; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/258-259; el-Baġdâdî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 1/763.

¹² Baġdâdî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 1/763; Şadrüddîn İbn Ma'sûm el-Medenî, *Envârü'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*, ed. Şâkir Hâdî Şûkr (Necef: Maṭba'atü'n-Nu'mân, 1968).

¹³ Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/258; 'Alî Şadrüddîn İbn Ma'sûm el-Medenî, *Sulâfetü'l-'aşr fî meĥâsini's-şu'arâ bi-küllî Mîşr* (Mısır, 1907), 1-300.

¹⁴ Seyyid 'Alî Hân el-Medenî eş-Şîrâzî, *el-Kelimü't-tayyib ve'l-ğaysü's-şayyib*, ed. Kâsım Hüseyin 'Avad (Kuveyt: Şebeketü'l-Fikr, 2014), 1-20; Mîrzâ 'Abdullâh Efendi el-İşfahânî, *Riyâdû'l-ulemâ' ve ĥiyâdû'l-fudâlâ*, ed. Seyyid Muĥammed Şâdık Baĥrîlülûlûm (Kum: Mektebetü Âyetullâhi'l-'Uzmâ el-Mer'âşî en-Necefi, 1403), 3/367.

¹⁵ 'Alî b. Ahmed b. Ma'sûm el-Hüseynî İbn Ma'sûm el-Medenî, *e't-Ṭirâzü'l-evvel ve'l-kinâzü limâ 'aleyhi min luġati'l-'Arabî'l-mu'avvel* (Kum: Müessesetü Âli'l-Beyt li-İhyâ'i't-Türâş, 1996), 1-10; Naşrâvî, *el-Cühûdû'l-luġaviyye*, 31; el-İşfahânî, *Riyâdû'l-ulemâ*, 3/367; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/259; el-Baġdâdî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 1/763.

¹⁶ Şadrüddîn Seyyid 'Alî Hân İbn Ma'sûm el-Medenî, *ed-Derecâtü'r-refî'a fî ṭabakâti's-Şî'a* (Necef: Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Hayderiyye ve Maṭba'atühâ, 1962), 1-30; el-Baġdâdî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 1/763; Naşrâvî, *el-Cühûdû'l-luġaviyye*, 31; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/259.

¹⁷ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 1-40; el-Baġdâdî, *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, 1/763.

sunmuştur. Birinci ĥadîkada nahvin kavramsal temelleri ele alınmış; nahiv ilminin tanımı, kelime ve kelâm kavramları, isim-fiil-harf taksimi ve özellikleri ile isimlerin marife ve nekra oluşu gibi konular işlenmiştir.¹⁸ Bu yaklaşım, nahiv öğretimini doğrudan i'rab alâmetleriyle başlatmak yerine, dili oluşturan unsurların mahiyetini açıklamayı önceleyen bir yöntemdir. İkinci ĥadîka, i'rab ve binâ eksenli meseleleri merkeze alarak kelimenin cümle içindeki gramer işleyişini konu edinir. Bu bölümde i'rabın tanımı, âmilleri, ref, nasb, cer ve cezm alâmetleri ile lafzî ve takdirî i'rab ayrımı ele alınmış; ardından müfred, tesniye ve cem' yapıları ile mef'uller, hâl, temyiz ve istisna gibi temel nahiv bahisleri incelenmiştir.¹⁹ Üçüncü ĥadîkada fiil konusu öne çıkarılmış; fiilin kısımları, mâzî, muzârî ve emir fiilleri, fiilin i'rabı ve ameli, nâsıb ve câzim edatlar ile kâne ve benzeri nâkis fiiller sistematik biçimde ele alınmıştır. Bu düzenleme, fiilin cümle kurucu rolünü merkeze alan tutarlı bir anlatım sunmaktadır.²⁰ Dördüncü ĥadîka, cümle yapıları ve i'râb açısından bir fonksiyona sahip olup olmama yönünde türlerini anlatmıştır. Bu çerçevede mübteda-haber ilişkisi, isim ve fiil cümleleri, sıfat, hâl, şart ve cevap cümleleri bu bölümün temel konularını oluşturmaktadır.²¹ Beşinci ĥadîkada ise harfler ele alınmış; harf-i cerler, şart, istisna ve atıf edatları anlam ilişkileri bağlamında değerlendirilmiştir.²² Bu yapı, müellifin nahvi kelimedenden cümleye, oradan anlam ilişkilerine doğru ilerleyen tematik ve pedagojik bir bütünlük içinde ele aldığını göstermekte; *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*'yi klasik nahiv şerhlerinden ayıran belirgin bir metodolojik özellik olarak öne çıkarmaktadır.

el-Ĥadâ'îku'n-nediyye nahiv ilmi alanında tamamlayıcı ve bütüncül bir şerh niteliği taşımaktadır. Müellif, bu eserinde Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791), Sîbeveyhi (ö. 180/796), Kisâî (ö. 189/805) ve İbn Cinnî (ö. 392/1002) gibi nahiv ve dil ilminin önde gelen otorite isimlerinin görüşlerinden geniş ölçüde istifade etmiştir. Eseri tahkik eden es-Seyyid Ebu'l-Fazl es-Seccâdî, İbn Ma'sûm'un şerhini Basra, Kûfe ve Bağdat nahiv ekollerine mensup yaklaşık üç yüz âlimin görüşleri üzerine inşa ettiğini ifade etmiştir. İbn Ma'sûm, bu uygulamayla eserin ilmî kapsamını genişletmiştir. Böylece *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, ele aldığı görüşlerin çeşitliliği ve derinliği bakımından dikkat çeken bir hüviyet kazanmıştır.²³

Muhakkikin tespitlerine göre, Şeyh Bahâî'nin *eş-Şamedîyye*'si üzerine kaleme alınan çok sayıdaki şerh arasında İbn Ma'sûm'un *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye* isimli eseri, en değerli ve en ünlü şerh olarak öne çıkmaktadır. Eserin bu muazzam üstünlüğü, nahiv kurallarını belirtirken Kur'an âyetleriyle yoğun bir şekilde istişhâd etmesinin yanı sıra Cahiliye, Sadru'l-İslâm, Emevî ve Abbasî dönemleri şairlerine ait 1100 civarında beyti şahit göstermesindendir. Müellif, nahiv kurallarının tefsirî boyutunu derinleştirmek adına Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ından da büyük ölçüde istifade etmiştir. Muhakkik, İbn Ma'sûm'un *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye* adlı eserinde Kur'an âyetleriyle ve şiirle yoğun bir şekilde istişhâdda bulunmasına rağmen hadislerle oldukça sınırlı yer verdiğine dikkat çekmektedir. Ona göre müellif, aradığı nahvî şâhitleri hadis rivayetlerinde yeterince bulamamış; ayrıca hadis metinlerinin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilen lafızlarının

¹⁸ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 49-157.

¹⁹ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 157-647.

²⁰ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 647-735.

²¹ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 735-807.

²² İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 805-930.

²³ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 4.

güvenilirliği hususunda ihtiyatlı davranan önceki dil âlimlerinin yaklaşımlarını benimseyerek hadisle istiḥâdda bulunmaktan büyük ölçüde kaçınmıştır.²⁴

Eserde dikkat çeken bir diğer metodolojik unsur, nahiv meselelerinin usûlî ve kavramsal bir derinlik içinde ele alınmasıdır. Tanım-taksim-hüküm-istisna silsilesiyle ilerleyen anlatım, i'râbın mahiyeti, âmil kavramı ve ekoller arası ihtilaflar gibi temel konuları analitik bir şekilde ele alır. Bunun yanı sıra müellif, yer yer tarihî anekdotlara, edebî hikâyelere ve nahivciler arasındaki tartışmalara yer vererek metni kuru bir şerh olmaktan çıkarıp ilmî ve edebî bir bütünlüğe kavuşturur. Bu yönüyle *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, eş-Şamedîyye metnini açıklamakla yetinmeyen; nahiv ilmini kavramsal, tarihî ve estetik boyutlarıyla değerlendiren eleştirel bir şerh hüviyeti taşımaktadır.

Eser, ileri seviyedeki nahiv talebeleri ve araştırmacılar için yüksek ilmî derinliğe sahip, sistematik ve özgün bir metodoloji sunmaktadır. Bahçe metaforu, nahiv konularını kendi iç bütünlüğü olan tematik alanlar halinde ele alma imkânı sağlamış ve esere klasik şerhlerden ayrılmasını sağlayan kendine has bir özellik kazandırmıştır. Bununla birlikte yoğun teorik tartışmalar ve usûlî açıklamalar, başlangıç seviyesindeki okuyucular için metni zorlayıcı kılabilmektedir. Buna rağmen *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, nahiv ilminin öğretimi ve metodolojisi bakımından dikkate değer, özgün bir ilmî çalışma olarak değerlendirilebilir.

4. Ta'alluk Meselesi, Câr-Mecrûr ve Zarflar

Harf-i cerler (تاء، إلى، حتى، اللام، الباء، في، على، عن، الكاف، مذ، منذ، ربّ، كي)، isimlerin i'râbında cer hâlini meydana getirmeleri sebebiyle bu adla anılmış; Kûfelî dil bilimciler tarafından ise fiil anlamını isme ulaştırıp onunla irtibatlandırmaları dolayısıyla “harf-i izâfe” olarak isimlendirilmiştir.²⁵ Bu edatlar yalnızca isimlere mahsus olup fiil ve harflerin başında yer almazlar, bu yönleriyle nahiv ilminde müstakil ve özel bir konuma sahiptirler. Cer yapan bu kelimelerin “harf” statüsünde değerlendirilmesi hususunda Murâdî (ö. 749/1348), onların kendi başlarına değil, ancak başka bir unsur aracılığıyla anlam ifade etmelerini temel gerekçe olarak göstermiştir.²⁶ Bu yaklaşım, harfin anlam bakımından bağımlı yapısını açık biçimde ortaya koyar. İbn Mâlik (ö. 672/1274) bu harfleri, tek başına vaz' edilmiş bağımsız bir isnad (yargı bildirme) anlamı kabul etmeyen kelime olarak tanımlamıştır. O, harf-i cerlerin cümle içinde anlamın kurulmasında fiil ile isim arasında bağlayıcı bir işlev üstlendiğini vurgulamıştır. Bu çerçevede harf-i cerler, tek başına müstakil bir i'râb unsuru olarak değil; anlamın fiilden isme intikalini sağlayan, cümlelerin semantik bütünlüğünü temin eden temel nahiv araçları olarak değerlendirilmelidir.²⁷

İbn Ma'sûm'un ta'alluk meselesine ilişkin görüşlerini incelemeyen önce, konuyu ele alışı yöntemine kısaca değinmek yerinde olacaktır. İbn Ma'sûm, bu meseleyi *Aḥkâmü'l-câr ve'l-mecrûr ve'z-zarf* başlığı altında ele almaktadır. Bu başlık altında câr-mecrûr ve zarf gibi şibh-i cümle

²⁴ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 5.

²⁵ Bahâüddîn 'Abdullâh İbn 'Aqîl, *Teshîlû Şerhi İbn 'Aqîl li-Elfiyyeti İbn Mâlik fi'n-naḥv*, ed. Hüsnî 'Abdülcelîl Yûsuf (Kahire: Müessesetü'l-Muhtâr, 2001), 243.

²⁶ Hasan b. Kâsım el-Murâdî, *el-Cene'd-dâni fi ḥurûfi'l-me'ânî*, ed. Fahrüddîn Kâbâve - Muhammed Nedîm Fâdîl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 20.

²⁷ İbn 'Aqîl, *Teshîlû Şerhi İbn 'Aqîl*, 243.

yapıların cümle içerisindeki sentaktik ve semantik işlevlerini, amel ve ta'alluk teorileri ekseninde değerlendirmektedir. Bu yönüyle konuya yaklaşımı i'râb, anlam, yapı ve kullanım ilişkilerini birlikte dikkate alan bir yapıya sahiptir.²⁸

İbn Ma'sûm'un konuyu ele alışındaki dikkat çekici yönlerden biri, herhangi bir nahiv ekolüne veya tek bir otoriteye bağlı kalmaksızın erken dönemden kendi zamanına kadar uzanan ilmî birikimden istifade etmesidir. Başta İbn Hişâm²⁹ olmak üzere Sîbeveyhi (ö. 180/796),³⁰ Ahfeş (ö. 215/830), Ebû Alî el-Fârisî (ö. 377/987)³¹ İbn Cinnî (ö. 392/1002),³² İbn Ya'îş (ö. 643/1245),³³ İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249),³⁴ İbn Mâlik,³⁵ Teftâzânî (ö. 792/1390)³⁶ ve Demâmînî (ö. 827/1424),³⁷ gibi birçok nahiv âliminin görüşlerinden istifade etmiştir. Basra ve Kûfe ekollerine ait farklı yaklaşımlara da sistematik bir şekilde yer vermiştir.

Bununla birlikte İbn Ma'sûm'un çalışması, basit bir görüş derlemesi veya nakil faaliyeti olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü o, aktardığı görüşleri tahrir ve tahkike tâbi tutmakta, delilleri mukayese etmekte ve gerekli gördüğü durumlarda kendi tercihlerini açıkça ortaya koymaktadır. Farklı görüşleri tartışıp delillerini değerlendirdikten sonra (والحق ما قدمناه أولا) "ve'l-ḥaḥḳku mâ ḳaddemnâhu evvelen" ve (والحق عندي) "ve'l-ḥaḥḳku 'indî" ifadeleriyle tercih ettiği görüşü açıkça belirtmektedir.³⁸ İbn Ma'sûm, nakleden ve açıklayan kimliğinin yanında eleştirel bir bakış açısına da sahiptir. İbn Ma'sûm'un eleştirel yönü, önceki nahiv âlimlerinin görüşlerini değerlendirirken daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. O, otorite kabul edilen isimlerin görüşlerini dahi sorgulamaktan çekinmemiş teorik tutarlılığı esas alarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Örneğin İbn Mâlik'in âmilin lafzen fiil olduğunu kabul etmesine rağmen zamirin zarfta müstetir bulunduğunu söylemesini (وهذا تناقض) "ve hêzâ tenâḳuḍun" ifadesiyle eleştirmektedir.³⁹

İbn Ma'sûm'un meseleleri ele alış biçimi, klasik metin-şerh-hâşiye geleneğinin müstesna örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Çünkü İbn Ma'sûm, konuları aktarıp açıklarken soru-cevap temelli bir yöntem izleyerek farklı boyutları ortaya koymaktadır. Metinde başvurduğu (... قلنت... قلنت...) "Fe-in ḳulte... ḳultu..." kalıbı sayesinde muhtemel itirazları önceden gündeme taşımakta ve bunlara sistematik cevaplar vermektedir. Örneğin âmilin cârâ mı, mecrûra mı yoksa her ikisine birden mi ta'alluk ettiği meselesini bu yöntemle tartışarak farklı ihtimalleri değerlendirmekte ve nihayet kendi tercihini ortaya koymaktadır.⁴⁰

²⁸ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 796-804.

²⁹ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 796, 799-804.

³⁰ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 799, 801.

³¹ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 800.

³² İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 800-801.

³³ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 800-8001.

³⁴ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 798.

³⁵ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 804.

³⁶ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 799, 802-803.

³⁷ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 800-803.

³⁸ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 798-801.

³⁹ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 804.

⁴⁰ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 797-798.

İbn Ma'sûm'un takip ettiği sistematik yöntemlerden biri de konuları (تنبيهات) “tenbîhât” başlıkları altında yeniden ele alarak ayrıntılandırmasıdır. Ana meseleleri ve temel kaideleri ortaya koyduktan sonra açtığı bu başlıklarda tartışmalı veya gözden kaçması muhtemel hususları müstakil olarak incelemektedir. Böylece meselelerin genel çerçevesini verirken problemleri noktaları ayrıca tahlil ederek okuyucunun dikkatini bu alanlara yöneltmektedir. Bu yaklaşım konunun farklı boyutlarının sistematik bir şekilde değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır.⁴¹

Ayrıca İbn Ma'sûm'un eserde yer verdiği istishâdlar nahiv geleneğinin temel delil kaynaklarına dayanmaktadır. Müellif, nahiv kurallarını temellendirirken Kur'ân-ı Kerîm, Arap şiiri ve Arap atasözlerinden (emsâl) sistematik biçimde yararlanmıştır. Kur'an âyetlerini âmilin mahiyeti, sıfat-hâl ihtimali ve mahzûf âmil gibi tartışmalı meselelerde delil olarak kullanmıştır.⁴² Arap şiirini de önemli bir istishâd kaynağı olarak değerlendirmiş ve çeşitli şiir beyitlerden yararlanarak nahiv meselelerini temellendirmiştir.⁴³ İbn Ma'sûm'un başvurduğu deliller arasında Arap atasözleri ve yaygın kullanım örnekleri de yer almaktadır. Mutluluk tebriği mahiyetindeki (بالرفاء والنعين) “Huzur ve çocuklarla”⁴⁴ ifadesine mahzûf âmili açıklamak için yer vermesi bu örneklerden biridir.⁴⁵ Görüldüğü üzere İbn Ma'sûm'un kullandığı şâhidlerin büyük çoğunluğu, nahiv geleneğinde kabul edilen ve tedavülde olan örneklerden oluşmaktadır. Söz konusu âyetler ve şiirlerden aldığı istishâdlar, nahiv literatüründe yaygın biçimde kullanılan müşterek deliller arasında yer almaktadır. Bu sebeple İbn Ma'sûm'un katkısı, yeni şâhidler keşfetmesinden ziyade önceki literatüre farklı bir perspektiften bakarak yeniden yorumlaması ve bütüncül bir yöntemle ele almasıdır.

İbn Ma'sûm, *el-Ḥadâ'îku'n-nediyye fî şerhi'l-Fevâ'idî's-Şamedîyye* adlı eserinde câr-mecrûr unsurunu, cümle içindeki anlam ilişkilerinin teşekkülünde etkili bir nahiv unsuru olarak ele almaktadır. Müellif, bu yapıyı klasik nahiv literatüründe çoğu zaman tâli bir unsur olarak değerlendirilen konumundan çıkararak, özellikle haberlik, ta'alluk ve mahzûf âmil bağlamlarında merkezi bir işlevle yeniden konumlandırmaktadır. Bu bağlamda İbn Ma'sûm, câr-mecrûr ve zarfın hükümlerini ayrıntılı biçimde inceleyerek bu unsurların cümle içerisindeki nahivsel işlevlerini, hangi unsurlara bağlandıklarını (ta'alluk) ve hangi durumlarda takdirî (mahzûf) bir âmilin yerini tuttuklarını sistematik bir şekilde ortaya koymaktadır.⁴⁶

Zarf ve câr-mecrûr yapıları, cümle içerisinde yer aldıkları ismin marifelik veya nekrelik durumuna göre farklı nahivsel konumlarda değerlendirilir. Bu çerçevede söz konusu unsurlar üç temel kullanım biçimiyle ele alınmaktadır. Birinci kullanımda, zarf veya câr-mecrûr mahz (saf) marife bir isimden sonra geldiğinde hâl hükmündedir. Bu durumda ilgili yapı, kendisinden önce gelen marife ismin hâlini açıklayan tamamlayıcı bir unsur olarak işlev görür.⁴⁷ Nitekim (رأيت الهلال) (في الأفق) “Hilâli ufukta gördüm” ve (رأيت الهلال بين السحاب) “Hilâli bulutlar içinde gördüm” cümlelerinde

⁴¹ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ḥadâ'îku'n-nediyye*, 798, 801, 804.

⁴² İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ḥadâ'îku'n-nediyye*, 797-803.

⁴³ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ḥadâ'îku'n-nediyye*, 797-798, 800-801, 804.

⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1993), 3/1686.

⁴⁵ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ḥadâ'îku'n-nediyye*, 801.

⁴⁶ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ḥadâ'îku'n-nediyye*, 796-804.

⁴⁷ İbn Hişâm el-Enşârî, *Muğni'l-lebîb*, 5/315.

geçen “ufukta” ve “bulutlar içinde” ifadeleri, hilâlin bulunma durumunu bildirdiğinden hâl konumunda değerlendirilir. İkinci kullanımda, zarf veya câr-mecrûr mahz (saf) nekre bir isimden sonra yer aldığında sıfat olarak kabul edilir.⁴⁸ Bu tür kullanımlarda söz konusu yapı, nekre ismi niteleyerek onun kapsamını ve ayırt edici vasfını belirler. Örneğin (رَأَيْتُ طَائِرًا عَلَى غَصْنٍ) “Bir kuşu bir dal üzerinde gördüm” ve (رَأَيْتُ طَائِرًا فَوْقَ غَصْنٍ) “Bir kuşu bir dal üstünde gördüm” cümlelerinde geçen “dal üzerinde” ve “dal üstünde” ifadeleri, görülen kuşun niteliğini açıklayan sıfat işlevi üstlenmektedir. Üçüncü kullanımda ise zarf veya câr-mecrûr, mahz olmayan bir isimden sonra geldiğinde hem hâl hem de sıfat olarak yorumlanmaya elverişli bir konumda bulunur. Bunun sebebi, cins isimlerin bazı bağlamlarda nekreye yakın bir anlam taşıması veya nekre bir ismin sıfat alarak marifeye yaklaşmasıdır. Bu tür ara durumlarda zarf ve câr-mecrûr yapıları iki nahivsel ihtimali de bünyesinde barındırır. Nitekim (يَعْجِبُنِي الثَّمَرُ فِي الْأَغْصَانِ) “Dallarda meyve hoşuma gider” ve (يَعْجِبُنِي الثَّمَرُ فَوْقَ الْأَغْصَانِ) “Dal üstünde meyve hoşuma gider” örneklerinde geçen (الثمر) “meyve” cins ismi olup her ne kadar lafzen marife görünse de anlam bakımından tam bir marifelik ifade etmez. Benzer şekilde (هَذَا ثَمَرٌ يَأْتِغُ عَلَى أَغْصَانِهِ) “Bu, dallarında olgunlaşmış bir hurmadır” ve (هَذَا ثَمَرٌ يَأْتِغُ فَوْقَ أَغْصَانِهِ) “Bu, dalı üzerinde olgun bir hurmadır” örneklerinde geçen (ثَمَرٌ) “hurma”, nekre olmakla birlikte sıfat alması sebebiyle belirginlik kazanmış ve bu yönüyle marifeye yaklaşmıştır.⁴⁹

Zarf, cümle içinde haber, sıfat, hâl veya sıla konumunda yer aldığında, anlamını mutlaka bağlandığı gizli bir unsur üzerinden kazanır. Bu tür kullanımlarda Basra ekolüne göre zarf, takdir edilen bir fiile (مُسْتَقَرٌّ), Kûfe ekolüne göre ise takdir edilen bir ism-i fâile (مُسْتَقَرٌّ) ta'alluk eder. Ancak zarf, doğrudan bir sıla cümlesi içinde yer aldığında nahivcilerin ittifakıyla yalnızca takdir edilen bir fiile bağlanır; zira sıla, yapısı gereği ancak bir cümle olabilir. Fiil, fâiliyle birlikte cümle teşkil ederken, ism-i fâil kural olarak müfred kabul edilir ve tek başına cümle sayılmaz.⁵⁰

4.1. Câr-Mecrûrun Nahiv İlmindeki Konumu

Arap nahiv geleneğinde İbnü'l-Hâcib ve onun görüşlerini sistematik biçimde şerheden Radî el-Esterâbâdî (ö. 688/1289'dan sonra), mudâfun ileyh ve cer olgusunu sadece teknik bir isim tamlaması olarak değerlendirmemişlerdir. Bilakis bu olguları, bir ismin başka bir unsura cer yoluyla nispet edilmesi esasına dayanan daha geniş bir dilsel ilişki olarak ele almışlardır. Bu yaklaşıma göre mecrûriyet, her zaman lafzen mevcut bir harf-i cer aracılığıyla gerçekleşmez; izafet yapılarında olduğu gibi, lafzen zikredilmeyen fakat zihnen takdir edilen bir harf-i cer de bu nispetin temelini oluşturabilir. Bu sebeple izafet, bir yandan tenvinin hafzıyla kurulan ıstılâhî izafet, diğer yandan harf-i cer aracılığıyla kurulan lügavî izafet olmak üzere iki düzeyde değerlendirilmiştir. Radî'ye göre her iki durumda da belirleyici olan unsur, kelimeler arasındaki anlamsal bağılıktır. Buna karşılık (حَسَنُ الْوَجْهِ) gibi lafzî izafetlerde hakikî bir nispet bulunmadığından, bu tür yapılarda gizli bir harf-i cer takdiri söz konusu değildir.⁵¹ Bu teorik çerçeve, Zemahşerî'nin ortaya koyduğu âmil-muktağı ayrımıyla açıklık kazanır. Zemahşerî'ye

⁴⁸ İbn Hişâm el-Enşârî, *Muğni'l-lebîb*, 5/315.

⁴⁹ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 796-797.

⁵⁰ Molla Yûnus el-Erkatîni, *ez-Zurûf ve't-terkib*, çev. Muhammed Şîrîn Bitlisî (İstanbul: el-Mektebetü'l-Hâşimiyye, 2011), 12.

⁵¹ Radîyyüddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî 'ale'l-Kâfiye*, ed. Yûsuf Hâsan Ömer (Bingazi: Garyounis Üniversitesi Yayınları, 1996), 2/201-204.

göre izafet ceri, fâiliyet ref'i, mef'ûliyet ise nasbı gerektirir;⁵² ancak bu gerektirici hususlar bizzat âmil olarak kabul edilmez. Zira i'râbın meydana gelişi, bu soyut anlamlara değil, bu anlamların kendisiyle ortaya çıktığı lafzî unsurlara nispet edilir.⁵³ Bu nedenle nahivde “ref' eden fiildir” denilmiş, “fâiliyet ref' eder” denilmemiştir. Çünkü gerektirici anlam (muktağî), mahiyeti itibarıyla gizli ve zihnî bir durum iken, bu anlamın kendisinde gerçekleştiği unsur çoğu zaman açık ve görünürdür. Böylece cer olgusu, yalnızca biçimsel bir hareke meselesi olmaktan çıkarak, lafız ile mânâ arasındaki ilişkiyi açıklayan temel bir nahiv ilkesi hâline gelmektedir.⁵⁴

4.2. Câr-Mecrûr ve Zarfın Ta'alluku

Nahivde câr-mecrûr ve zarfın ta'alluku, anlamın hangi unsur aracılığıyla gerçekleştiğini açıklamaya yönelik temel bir olgudur. Klasik nahiv anlayışında gerek câr-mecrûr gerekse zarf, anlam bakımından bağımsız kabul edilmez. Bu unsurların delâleti, mutlaka bir fiile yahut fiil anlamı taşıyan bir öge vasıtasıyla tamamlanır. Câr-mecrûr ve zarfın, anlam kazandıkları söz konusu öge ile kurdukları bu bağlanma ilişkisi, nahiv literatüründe ta'alluk kavramı ile ifade edilir. Bu çerçevede câr-mecrûr ve zarf, anlam bakımından tek başlarına yeterli görülmemiş; bu sebeple her iki unsurun da fiile veya fiil hükmünde kabul edilen bir unsura ta'alluk ettiği kabul edilmiştir. Bununla birlikte söz konusu ta'allukun her zaman (استقر) “bulunma” anlamı çerçevesinde gerçekleşmediği; bağlama, kullanım türüne ve cümlelerin işlevine göre farklı anlamsal yönelimler gösterebildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, câr-mecrûrun bazen bir fiile, bazen fiil anlamı taşıyan bir isme, bazen de bağlamdan hareketle takdir edilen bir fiile bağlanmasını mümkün kılar. Bu bakımdan câr-mecrûr ve zarf, lafız bakımından farklı nahiv unsurları olmakla birlikte, anlamın gerçekleşmesi açısından ortak bir ilkeye tâbidir. Her iki unsur da ta'alluk ettikleri fiil veya fiil anlamı taşıyan öge sayesinde cümle içerisinde işlev kazanır. Dolayısıyla ta'alluk, câr-mecrûr ve zarfın cümle içerisinde anlamlı bir unsur hâline gelmesini sağlayan bir olgudur.⁵⁵

İbn Ma'sûm'a göre câr-mecrûr, zorunlu olarak bir âmile muhtaçtır ve bu âmil çoğu zaman lafzen değil, takdiren mevcuttur. Bu noktada İbn Ma'sûm, âmil teorisini lafzî bir i'râb kavramından ziyade cümleye anlam kazandıran temel bir olgu olarak görmüştür. Klasik nahiv anlayışında câr-mecrûr ile zarfın bir âmile bağlanması zorunlu bir ilke olarak kabul edilir; zira harf-i cer ve zarf, semantik bakımdan müstakil olmayıp anlamlarını ancak bir fiile veya fiil mânâsı taşıyan bir unsura bağlandıklarında kazanırlar. Bu bağlanma kimi zaman bir fiile gerçekleşir. Örneğin (أَنْعَمْتُ عَلَيْهِ) âyetinde yer alan (عَلَيْهِ) terkibi, doğrudan (أَنْعَمْتُ) fiilinin mânâ alanına dâhil olmaktadır. Bazı durumlarda ise ta'alluk, fiil hükmünde değerlendirilen lafızlara yönelir; (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِ) örneğinde (عَلَيْهِ), ism-i mef'ûl sigasında olup fiil anlamı taşıyan (الْمَغْضُوبِ) kelimesiyle irtibatlandırılır. Bunun yanı sıra câr-mecrûrun, zahirde fiil veya şibhü'l-fi'l olmayan; ancak anlam bakımından fiilî bir muhtevaya te'vil edilen isimlere ta'alluk ettiği kullanımlar da

⁵² Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Ömer ez-Zemahşerî, *el-Mufaṣṣal fî 'ilmi'l-'Arabiyye*, ed. Faḥr Şâlih Kādâre (Amman: Dâru 'Ammâr li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2004), 2/201-204.

⁵³ Esterâbâdî, *Şerhu'r-Rağî 'ale'l-Kâfiye*, 1/72-73.

⁵⁴ Esterâbâdî, *Şerhu'r-Rağî 'ale'l-Kâfiye*, 2/201-204.

⁵⁵ Şalâhuddîn b. el-Hüseyn el-Aḥfeş el-Hafâcî, *el-İkḍü'l-vesîm fî aḥkâmi'l-câr ve'l-mecrûr ve'z-zarf ve mâ li-küllin minhümâ mine't-takṣîm ve Nüzhetü't-ṭarf fî aḥkâmi'l-câr ve'l-mecrûr* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, 2001), 47; İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Hadâ'îku'n-nediyye*, 797.

mevcuttur.⁵⁶ (وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهَ) âyetinde (فِي السَّمَاءِ) ifadesinin (إِلَهَ) kelimesine bağlanması bu türden bir ta'alluka örnektir. Çünkü buradaki (إِلَهَ), ism-i mef'ûl olan (مَغْبُودٌ) mânâsındadır. Böylece bu tür kullanımlar, ta'allukun aslında lafzın biçimsel yapısından ziyade, taşıdığı fiilî mânâ ile ilgili olduğunu ortaya koymaktadır. Zira harf-i cerlerin vaz' ediliş hikmeti, fiilde bulunan anlam mahiyetini isimlere aktarmaktır. Örneğin; (سِرْتُ مِنَ الْبَصْرَةِ) cümlesinde yer alan (مِنَ) harfi, yürüme fiilinin (سِرَ) başlangıç noktasının “Basra” ismine bağlamaktadır. Bu sebeple nahivcilerin “Bu harf neye mütealliktir?” yahut “Bunun âmili nedir?” şeklindeki sorgulamaları, i'râb etkisinin doğrudan harfte değil, harf aracılığıyla mânâlarını aktaranlara yönelik olduğunu göstermektedir. Buna bağlı olarak “harf-i cer amel eder” veya “câr-mecrûr fiile mütealliktir” gibi ifadeler, tahkikî bir hükümden ziyade, anlatım kolaylığı sağlayan mecâzî kullanımlar olarak değerlendirilmelidir. Bu çerçevede (مَرَزْتُ بِرَيْدٍ) cümlesindeki (بِرَيْدٍ) lafzen mecrûr olmakla birlikte fiile bağlı olması sebebiyle mahallen mef'ûl hükmündedir; nitekim fiilin müteaddî olması hâlinde aynı anlam (جَاوَزْتُ رَيْدًا) şeklinde ifade edilebilirdi. Ancak câr-mecrûrun, âmilen yerini tutacak şekilde kullanıldığı durumlarda, bulunduğu sentaktik konuma göre farklı mahallî i'râb hükümleri ortaya çıkar. Örneğin, câr ve mecrûr (رَيْدًا مِنَ الْكَزَامِ) cümlesinde haber konumunda olduğu için mahallen merfû', (جَاءَ رَيْدًا بِثِيَابِهِ) cümlesinde ise hâl vazifesi gördüğü için mahallen mansûb kabul edilir. Bu yaklaşım, câr-mecrûr ve zarfın ta'alluku meselesini lafız ile mânâ arasındaki denge üzerinden ele alan klasik nahiv düşüncesinin tutarlı bir yansımasıdır.⁵⁷

İbn Ma'sûm'un önceki nahiv âlimlerinden naklederek benimsediği görüşe göre fiil veya sıfat anlamını ihtiva eden özel isimler de kendi anlamını harf-i cerler veya zarflar aracılığıyla aktarabilirler. Örneğin: (أَنَا أَبُو الْمِنْهَالِ بَعْضُ الْأَحْيَانِ) “Ben bazı durumlarda Ebu'l-Minhâl'im”, (أَنَا ابْنُ مَوْبَةَ) “Falanca kavmi içinde Hâtimdir” Bu cümlelerde geçen (أَنَا), (بَعْضُ) ve (فِي) zarfları ile harf-i cerler, özel isimlere (Ebu'l-Minhâl, İbn Mâviye ve Hâtim) bağlanmıştır (mütealliktir). Bu bağlanma, söz konusu isimlerin “meşhur”, “cesur” veya “cömert” anlamlarını barındırmasından dolayıdır. Böyle cümlelerde zarf veya harf-i cerler, fiil anlamını ihtiva ettiğinden isimlere bağlanır. Çünkü harf-i cerler ve zarflar için bir şeye bağlanmak (ta'alluk) kaçınılmazdır. Cer harfi, fiilin anlamını isme ulaştırmak için konulmuştur. Dolayısıyla harf aracılığıyla kendi anlamını ulaştıran öge, harf-i cerrin kendisine bağlanan (müteallik olan) ögedir.⁵⁸

İbn Ma'sûm el-Medenî'nin *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*'de sergilediği bu tahlil, klasik Arap nahvindeki terim karmaşasını derinlikli bir sentaks ve anlam analiziyle çözüme kavuşturmaktadır. İbn Ma'sûm, nahiv literatüründe câr-mecrûr yapılarının âmile bağlanması hususunda zikredilen “harf-i cerrin ta'alluku”, “câr ve mecrûrun beraber ta'alluku” ve “yalnızca mecrûnun ta'alluku” şeklindeki üç farklı ifade biçimini masaya yatırarak kuramsal bir hiyerarşi kurar; ilk iki yaklaşımı dilsel birer tesâmüh veya lafzî birer bütünleşme alameti olarak görürken, hakikatin mecrûnun bizzat kendisinin âmile bağlanması olduğunu savunur. (مررت بريد) örneği

⁵⁶ Desûkî de benzer şekilde, lafzın konulduğu mânânın bir gerekliliğine delalet etmesini “iltizamiyye” olarak adlandırarak, dilin görünen yüzünün ötesindeki anlamsal gereklilikleri sistemleştirmiştir. Dolayısıyla, İbn Ma'sûm'un nahivdeki “işlevsel taalluk” açıklamaları, Desûkî'nin belâğattaki “bağlam ve delâlet” merkezli kuramsal çerçevesiyle bütüncül bir şekilde okunabilir. Bkz. Recep Çelik, “Desûkî ve Arap Dili Belâgatı: Modernleşme Eşiğinde Klasik Bir Bakış”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58 (Haziran 2025), 152.

⁵⁷ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 797-798.

⁵⁸ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 797.

üzerinden yürütülen bu çözümlemelerde, harf-i cerrin âmil teorisi içinde sadece bir تحدية (geçişlilik) köprüsü olduğu, asıl amelin ve yapısal ta'allukun ise mânâ boyutunda mef'ûl konumuna yükselerek mahallen nasb alan isim üzerinde gerçekleştiği ortaya konur. İbn Ma'sûm, lafzi görünümün (cer olgusunun) ötesine geçerek ismin cümledeki boyutsal ve işlevsel rolünü merkeze almıştır.⁵⁹

Buna karşılık “câr ve mecrûr beraber ta'alluk eder” şeklindeki ifadeler ise farklı bir bakış açısını yansıtmaktadır. Bu görüşü benimseyenler, harf-i cer ile mecrûr ismin kullanım itibarıyla birbirinden ayrılmayan bir bütün oluşturduğunu kabul etmişlerdir. Bu sebeple ta'alluk hükmünü yalnızca harf-i cerre veya yalnızca mecrûr olan isme değil, adeta tek bir cüz haline gelen bu iki öğeye birlikte nispet etmişlerdir. Böylece nahiv literatüründe görülen ifade farklılıklarının, esasa ilişkin köklü bir ihtilaftan ziyade, meseleye yaklaşım ve kavramsallaştırma biçiminden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.⁶⁰

Görüldüğü üzere İbn Ma'sûm, nahiv kaynaklarında ta'alluk meselesinin ifade ediliş biçimlerine de dikkat çekmektedir. Nitekim dil âlimleri bu konuyu açıklarken kimi zaman ta'allukun doğrudan “harf-i cerre”, kimi zaman “câr ve mecrûra” birlikte, bazen de “sadece mecrûr” olan isme ait olduğunu belirten farklı ifadeler kullanmışlardır. İbn Ma'sûm, bu farklı kullanımların teorik arka planını açıklayarak meseleye dair kendi tercih ettiği görüşü ortaya koymaktadır. İbn Ma'sûm'a göre gerçekte âmilin etkisi harf-i cer üzerinde değil, harf-i cerden sonra gelen ve onun vasıtasıyla mecrûr olan isim üzerindedir. Bu sebeple bazı nahivcilerin kullandığı “Âmil, harf-i cerde amel etmiştir” şeklindeki ifadeler hakiki anlamda değil, anlatımdaki genişlik ve müsamaha (mecaz) çerçevesinde değerlendirilmelidir.

İbn Mađâ (ö. 592/1196), *Kitâbu'r-red 'ale'n-nühât* adlı eserinde mecrûr unsurların mutlaka bir müteallaka bağlanması gerektiği yönündeki yaygın nahiv anlayışını eleştirmekte ve bu çerçevede özellikle takdir yoluyla oluşturulan takdîr fiil varsayımlarını problemli görmektedir. Ona göre haber, sıla, sıfat ve hâl konumunda bulunan bazı mecrur yapılarda, nahivcilerin ileri sürdüğü gibi mutlaka gizli bir fiil veya fiil anlamı taşıyan unsur takdir etmeye gerek yoktur. (زید مررت برجل من قریش) ve (رايت الذي في الدار), (في الدار) gibi örneklerde mecrur unsurun anlamı bağlam içinde zaten açık ve yeterlidir. Bu tür yapılarda anlamı tamamlamak için (استقر) “istikrar etti” veya (كن) “oldu” gibi fiillerin varsayılması, dilin doğal işleyişinden ziyade teorik bir zorlamaya dayanmaktadır. İbn Mađâ'ya göre nahivcileri bu tür takdirlere yönelten temel düşünce, mecrur bir unsurun mutlaka kendisiyle amel eden bir âmile ihtiyaç duyduğu yönündeki ön kabuldür. Oysa söz konusu örneklerde cer harfi, iki isim arasında açık ve anlaşılır bir anlam ilişkisi kurmakta; bu ilişki, başka bir unsura ihtiyaç bırakmayacak ölçüde yeterli olmaktadır. Örneğin (في) edatı, lafzen mevcut hâliyle mekân ilişkisini kurmakta ve cümleyi anlam bakımından tamamlamaktadır. Bu sebeple mecrurun anlamını açıklamak için gizli fiiller takdir etmek, dilin sunduğu açık göstergelerin ötesine geçerek yapay açıklamalar üretmek anlamına gelmektedir. Bu bağlamda İbn Mađâ, söz konusu ifadelerin eksik veya kapalı değil, aksine dinleyici açısından anlam bakımından tam olduğunu özellikle vurgular. Ona göre dilde anlamın tamamlanması her zaman fiil merkezli bir yapıya veya zorunlu bir âmile bağlı olarak gerçekleşmez; bağlam,

⁵⁹ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 797-798.

⁶⁰ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 797.

kullanım ve dilsel alışkanlıklar çoğu zaman anlamı tek başına belirleyici kılar. Bu nedenle mecrûların müteallakını zorunlu olarak takdir etmeye dayalı yaklaşım, İbn Mađâ'ya göre nahvin açıklayıcı gücünü artırmaktan ziyade onu gereksiz varsayımlarla zorlaştırmaktadır. Bu eleştiri, onun genel olarak âmil teorisine yönelttiği itirazların somut bir uzantısı olup, nahvin daha sade, işlevsel ve dilin tabîî yapısına uygun bir zemine çekilmesi gerektiği yönündeki metodolojik tutumunu açık biçimde yansıtmaktadır.⁶¹

Geleneksel nahiv anlayışı, İbn Mađâ ve İbn Ma'sûm'un konuya dair yaklaşımları birlikte değerlendirildiğinde, İbn Ma'sûm'un iki farklı eğilim arasında uzlaştırmacı bir konum benimsediği görülmektedir. Bir tarafta cumhurun, ta'alluku açıklayabilmek için gizli âmillerin takdirini gerekli gören yerleşik nahiv anlayışı; diğer tarafta ise İbn Mađâ'nın bu tür takdirleri dilin tabîî yapısına aykırı, gereksiz ve yapay yorumlar olarak değerlendiren eleştirel yaklaşımı yer almaktadır. İbn Ma'sûm ise ne cumhurun görüşlerini mutlak biçimde savunmuş ne de İbn Mađâ'nın eleştirilerini tamamen benimsemiştir. O, geleneksel nahiv sisteminin kavramsal çerçevesini muhafaza etmekle birlikte anlamın bağlam içerisinde açık ve yeterli olduğu durumlarda gereksiz takdirlerden kaçınarak daha dengeli bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bu bağlamda İbn Ma'sûm'un Endülü's ekolünün nahivdeki aşırı takdir ve ta'lîl anlayışına yönelik eleştirilerini nahiv geleneğinin sınırları içinde yeniden yorumlayarak telifçi bir orta yol geliştirmeye çalıştığı söylenebilir.

Dolayısıyla İbn Ma'sûm, nahiv kaynaklarında yer alan farklı ifade biçimlerini lafzî bir ihtilaf olarak değerlendirmemekte; bunların aynı hakikatin farklı şekillerde ifade edilmesinden ibaret olduğunu kabul etmektedir. Bu yaklaşım, onun nahiv meselelerini anlam ve işlev boyutunu da dikkate alarak ele aldığını göstermektedir. Böylece İbn Ma'sûm, ta'alluk meselesini dilin anlam örgüsü içerisinde değerlendirerek lafız ile mânâ arasındaki ilişkinin önemine dikkat çekmektedir.

4.3. Harf-i Cerrin Hazfedilmesi

Harf-i cerrin hazfedilmesi hususunda İbn Ma'sûm'un her ne kadar doğrudan bir görüşü bulunmasa da konunun bütünlüğünün sağlanması açısından kısaca değinilmesi faydalı görülmüştür. Harf-i cerrin hazfi (حذف الجار), Arap dilinde bağlamın anlamı açık biçimde tayin ettiği durumlarda câr edatının lafzen zikredilmeyip düşürülmesiyle ortaya çıkan bir nahiv olgusudur ve bu durumda mecrûr unsur, anlam ve işlev bakımından geçerliliğini korur. Arapçada كيف (Nasıl oldun?) sorusuna verilen (خير عفاك الله) cevabında, aslında (بخير) terkinde yer alması gereken bâ harfinin hazfedildiği kabul edilir; zira söz konusu bağlamda (خير) lafzı, harf-i cerrin sağladığı anlamı açık biçimde taşıdığından edatın zikrine ihtiyaç duyulmamıştır.⁶²

4.4. Müteallakın Hazf Edilmesi Gereken Konular

Her ne kadar nahivciler, câr-mecrûr yapılarının anlam bakımından mutlaka bir müteallaka (yani fiil veya fiil anlamı taşıyan bir unsura) bağlanmasını genel bir ilke olarak kabul etmiş olsalar da bazı özel kullanımlarda bu müteallakın varlığına ihtiyaç duyulmaz. Bunların başında zâid olarak kullanılan câr edatları gelir. Bu tür edatlar, fiilin anlamını isme taşımak için değil,

⁶¹ İbn Mađâ' el-Ĥurṭubî, *Kitâbü'l-Red 'ale'n-nühât*, ed. Şevkî Dayf (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1947), 99.

⁶² Bedrüddîn ed-Demâminî, *Tuhfetü'l-garib bi-şerhi Muğni'l-lebib* (İrbid: 'Âlemü'l-Kütübî'l-Ĥadîs, 2011), 4/730.

anlamı pekiştirmek ve kuvvetlendirmek amacıyla kullanıldıklarından hakiki anlamda bir müteallaka muhtaç değildir. Aynı şekilde Akıl lehçesinde (لعل) ve (لولا) edatının (لولا), (لولاك), (لولاه) ve (لولاي) gibi formları da bu kapsamda değerlendirilir. Sîbeveyh'e (ö. 180/796) göre bu edatlar her ne kadar zamiri cer etse de bir fiilin anlamını isme ulaştırmak için değil; temennî (ümit) veya imtina (gerçekleşmeme) anlamı kazandırmak için kullanıldıklarından bunlarda gerçek anlamda bir ta'alluk aranmaz.⁶³ Benzer şekilde (رب) edatı da er-Rummânî (ö. 384/994) gibi âlimlere göre bir fiili geçişli kılmak için değil, azlık veya çokluk anlamı vermek için kullanıldığından müteallaka ihtiyaç duymaz. Bunun yanı sıra, cer amelinden alıkonmuş (mekfûf) edatlar da şeklen câr edatı görünümünde olmakla birlikte artık cer amelini icra etmez yalnızca anlamsal bir katkı sağlar. Dolayısıyla bu tür kullanımlarda ne gerçek bir âmilden ne de ona bağlı bir mecrûrdan söz edilebilir.⁶⁴ Ayrıca istisna edatları olan (حاشا), (عدا) ve (خلا) İbn Hişâm'a göre fiilin anlamını isme ulaştırmak için değil, fiilin hükmünü ondan uzaklaştırmak için kullanılır. Bu yönüyle söz konusu edatlar, ta'allukun temel mantığı olan "anlamı bağlama" ilkesinin tersine bir işlev görür. Zira bu edatların müteallaka sahip olduğu kabul edilirse, aynı durumun (لا) için de geçerli olması gerekir ki bu, fiil-harf ayrımını ortadan kaldırır. Bununla birlikte Demâmînî, önemli bir itiraz ileri sürerek câr edatlarının fiil anlamını isme ulaştırmasının mutlaka olumlu ve sabit bir anlam ifade etmesini gerektirmediğini, kimi durumlarda bu ilişkinin nefiy ve kapsam dışında bırakma yönlü bir bağlanma şeklinde gerçekleştiğini belirtir ve bu çerçevede (حاشا) gibi edatların ta'allukunun mümkün olduğunu savunur.⁶⁵

4.5. Câr-Mecrûr ve Zarf İlişkisi

İbn Ma'sûm, zarf ve câr-mecrûrun kendisine dayanacağı zikredilmiş bir unsur bulunmadığı durumları, (في الدار زيد) ve (عندك زيد) gibi örnekler üzerinden ele alır. Bu bağlamda cumhur, bu tür yapılarda sonraki ismin mübtedâ olduğunu kabul ederken, Ahfeş ile Kûfeliler ismin hem mübtedâ hem de fâil olarak değerlendirilebileceğini savunurlar. Cumhur görüşünü, (إن في الدار زيداً) örneğiyle temellendirerek "inne"nin ancak mübtedâ üzerine gireceğini, dolayısıyla ismin aslında mübtedâ olduğunu ileri sürer. Buna karşılık Ahfeş, daha güçlü bir âmil bulunduğu anda onun amel edeceğini söyleyerek bu delile cevap verir. İbn Ma'sûm ise bu görüşleri ve karşılıklı itirazları aktarmakla yetinir, herhangi bir tarafı açıkça tercih etmez.⁶⁶

Sonuç

İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye fî şerhi'l-Fevâ'id-i-Şamedîyye* adlı eserini telif ederken nahiv ilmini, Arap dilinin anlaşılmasında tali bir yardımcı unsur olarak değil, kurucu ve belirleyici bir disiplin olarak ele alır. Müellif, nahvi yalnızca lafızların i'râbını düzenleyen teknik bir ilim olarak görmez. Onu, Kur'an'ın ve şer'î ilimlerin doğru anlaşılmasını mümkün kılan temel bir anahtar olarak değerlendirir. Bu yaklaşım, eserin tamamına nüfuz eden belirgin bir metodolojik çerçevenin varlığını ortaya koyar.

⁶³ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 799-800.

⁶⁴ Alî b. 'Îsâ er-Rummânî, *Me'âni'l-hurûf*, ed. Şeyh 'İrfân b. Selîm ed-Dîmaşî (Beyrut-Sayda: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, 2004), 121.

⁶⁵ İbn Hişâm el-Enşârî, *Muğni'l-lebîb*, 2/311-312.

⁶⁶ İbn Ma'sûm el-Medenî, *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, 804.

Eserin telifinde İbn Ma'sûm'un klasik nahiv literatürüne geniş ölçüde vâkıf olduğu açıkça görülür. Müellif, başta Radî el-Esterâbâdî olmak üzere birçok nahiv âliminin görüşlerinden istifade eder. Nahiv meselelerinin özünü açık ve sistematik bir biçimde ortaya koymaya gayret gösterir. Bununla birlikte önceki âlimlerin görüşlerini olduğu gibi aktaran bir nakilci konumunda kalmaz. Özellikle zarf, câr-mecrûr ve haber bahislerinde Radî'nin bu unsurları doğrudan haber kabul eden yaklaşımına eleştirel bir mesafeyle yaklaşır. Haberin hakikatte mahzûf bir âmil olduğu yönündeki görüşü, onun tercih ve tenkide dayalı bilinçli bir yöntem izlediğini açık biçimde gösterir.

Çalışmada geçtiği üzere müellifin istişhâd anlayışı da bu metodolojik bilinç çerçevesinde şekillenir. Eserde hadislerle istişhâdın sınırlı tutulması, Basra nahiv ekolünün ihtiyatlı yaklaşımıyla örtüşür. Hadislerin çoğunlukla mânâ ile rivayet edilmiş olması, râviler arasında Arap olmayanların bulunması ve buna bağlı olarak lahn ihtimalinin gündeme gelmesi, hadislerin nahivde temel delil kaynağı olarak kullanılmamasının başlıca gerekçeleri arasında yer alır. Buna karşılık İbn Ma'sûm, nahiv kaidelerini temellendirirken Kur'an-ı Kerîm âyetlerine geniş biçimde yer verir. Âyetleri hem i'râb hem de anlam yönünden ayrıntılı şekilde tahlil eder. Bu bağlamda özellikle Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı tefsirinden yoğun biçimde faydalanır.

Kur'an'ın yanı sıra Arap şiiri de eserde önemli bir istişhâd kaynağı olarak kullanılır. Câhiliye dönemi şairleriyle birlikte İslâm'ın ilk asırları, Emevî ve Abbâsî dönemlerine ait örnekler ile müellifin çağdaşı bazı şairlerden yapılan alıntılar, dilin sahih kullanımını farklı dönemler üzerinden takip etmeye imkân tanır. Bu yönüyle *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye*, istişhâd malzemesini dar bir çerçeveye hapsetmeyen fakat güvenilirlik ölçüsünü de elden bırakmayan dengeli bir yaklaşım sergiler.

İbn Ma'sûm, nahiv meselelerini ele alırken yalnızca dilbilgisel sınırlar içinde kalmaz. Belâgat, kelâm, tefsir ve ses bilgisi gibi alanlardan da istifade eder. Kelime yapısı, i'râbın felsefesi ve anlam ilişkileri disiplinler arası bir bakış açısıyla değerlendirilir. Bu yaklaşım, nahiv meselelerinin daha geniş bir ilmî bağlam içinde ele alınmasını sağlar ve eseri klasik nahiv şerhlerinin ötesine taşıyan temel unsurlardan biri hâline getirir. Eserde nahiv âlimlerinin görüşleri karşılaştırmalı biçimde sunulur. İhtilaflı meselelerde kimi zaman açık tercihler yapılır, kimi zaman ise farklı görüşler dengeli bir şekilde aktarılır.

Bu çalışma, İbn Ma'sûm el-Medenî'nin *el-Ĥadâ'îku'n-nediyye* adlı eserinde ta'alluk meselesinin, nahivde öğeler arasındaki sıradan bir işlevden ziyade i'râb ile anlam arasındaki ilişkiyi kuran aslî bir i'râbî olgu olduğunu gösterir. Böylece İbn Ma'sûm, câr-mecrûr ve zarflar bağlamında yeni bir yaklaşım geliştirir. Müellifin bu yaklaşımı, bağlam, delil ve kullanım üzerinden mânâyı önceleyen işlevsel bir nahiv anlayışını yansıtır. Bu yönüyle İbn Ma'sûm, klasik nahiv mirasını aktarmakla yetinmeyerek onu tercih, tenkit ve yorum yoluyla yeniden inşa eden bir şârih profili ortaya koyar. Çalışma, ta'alluk meselesini bu çerçevede yeniden değerlendirerek klasik nahiv düşüncesinde mânâ merkezli okumalara imkân tanıyan bir bakış açısına katkı sunmayı hedefler.

Kaynakça | References

- Afgânî, Muhammed 'Alî el-Müderri. *el-Kelâmü'l-müfid li'l-müderri ve'l-müstefid fi şerhi's-Şamedîyye*. Kum: Müessesetü İntişârâtı Hicret, 2. Basım, 1993.
- Bağdâdî, İsmâ'il Paşa. *Hedîyyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âsârü'l-muşannifin*. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-'Arabî, 1951.
- Bahâî, Muhammed b. Hüseyin. *el-Fevâ'idü's-Şamedîyye*. ed. 'Alî Afrâsiyâbî. Kum: İntişârât-ı Nihâvendî, 8. Basım, 2005.
- Çelik, Recep. "Desûkî ve Arap Dili Belâgatı: Modernleşme Eşiğinde Klasik Bir Bakış". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58 (Haziran 2025), 137-157. <https://doi.org/10.17120/omuifd.1621876>
- Demâmînî, Bedrüddîn. *Tuhfetü'l-ğarib bi-şerhi Muğni'l-lebib*. İrbid: 'Âlemü'l-Kütübî'l-Hadîs, 2011.
- Erkatînî, Molla Yûnus. *ez-Zurûf ve't-terkib*. çev. Muhammed Şîrin Bitlisî. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hâşimiyye, 2011.
- Esterâbâdî, Rağıyyüddîn. *Şerhu'r-Rağî 'ale'l-Kâfiye*. ed. Yûsuf Hasan Ömer. Bingazi: Garyounis Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, 1996.
- Gümüüşsoy, Abdullah. "The Tradition of Tabakât in Arabic Literature: A Study in the Framework of Ibn Ma'sûm al-Madanî's Sulâfat al-'Aşr". *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies* 36 (Ekim 2023), 1024-1041. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1369140>
- Haşâcî, Şalâhu'ddîn b. el-Hüseyin el-Ahfeş. *el-İkdu'l-vesim fi ahkâmî'l-câr ve'l-mecrûr ve'z-zarf ve mâ li-küllin minhümâ mine't-taksim ve Nüzhetü't-tarf fi ahkâmî'l-câr ve'l-mecrûr*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, 1. Basım, 2001.
- İbn Hişâm el-Enşârî, Cemâlüddîn 'Abdullâh b. Yûsuf. *Muğni'l-lebib 'an kütübî'l-e'arib*. ed. 'Abdüllatif Muhammed el-Haţîb. Kuveyt: Dâru't-Türâsi'l-'Arabî, 2000.
- İbn Mađâ' el-Çurtubî. *Kitâbü'r-Red 'ale'n-nühât*. ed. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1947.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Şâdir, 1993.
- İbn Ma'sûm el-Medenî. *el-Hadâ'îku'n-nediyye fi şerhi'l-Fevâ'idü's-Şamedîyye*. ed. Seyyid Ebû'l-Fađl Seccâdî. Kum: Menşûrâtü Zevî'l-Çurbâ, 2009.
- İbn Ma'sûm el-Medenî, Şadrüddîn Seyyid 'Alî Hân. *ed-Derecâtü'r-ref'â fi tabakâti's-Şî'a*. Necef: Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Hayderiyye ve Maţba'atühâ, 1962.
- İbn Ma'sûm el-Medenî, 'Alî b. Ahmed b. Ma'sûm el-Hüseyinî. *eţ-Tırâzü'l-evvel ve'l-kinâzü limâ 'aleyhi min luğati'l-'Arabî'l-mu'avvel*. Kum: Müessesetü Âli'l-Beyt li-İhyâ'i't-Türâs, 1. Basım, 1996.
- İbn Ma'sûm el-Medenî, 'Alî Şadrüddîn. *Sülâfetü'l-'aşr fi mehâsini's-şu'arâ' bi-küllî Mısır*. Mısır, 1907.
- İbn 'Aķil, Bahâüddîn 'Abdullâh. *Teshilü Şerhi İbn 'Aķil li-Elfiyyeti İbn Mâlik fi'n-naħv*. ed. Hüsnî 'Abdülcelîl Yûsuf. Kahire: Müessesetü'l-Muhtâr, 2001.
- İşfahânî, Mîrzâ 'Abdullâh Efendi. *Riyâdü'l-'ulemâ' ve hiyâdü'l-fudalâ'*. ed. Seyyid Muhammed Şâdik Baħrülulûm. Kum: Mektebetü Âyetullâhi'l-'Uzmâ el-Mer'aşî en-Necefi, 1403.
- Maraşî, Seyyid Hüseyin, diğerleri. "Bibliyûgrâfiyâ meşâdiri'l-ilmîyye ve'l-edebîyye li-İbn Ma'sûm el-Medenî". *Mecelletü Külliyyeti'l-Fıkh* 29 (2019), 218.
- Medenî, İbn Ma'sûm. *Rihletü İbn Ma'sûm el-Medenî: Sülvetü'l-ğarib ve üsvetü'l-erib*. ed. Şâkir Hâdî Şûkr. Beyrut: ed-Dâru'l-'Arabiyye, 2006.
- Medenî, Şadrüddîn İbn Ma'sûm. *Envârü'r-rebî' fi envâ'il-bedî'*. ed. Şâkir Hâdî Şûkr. Necef: Maţba'atü'n-Nu'mân, 1968.
- Medenî, 'Alî Hân. *Riyâdü's-sâlikin fi şerhi Şahîfeti Seyyidi's-Sâcidîn*. ed. es-Seyyid Muħsin el-Hüseyinî. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1988.

- Murâdî, Ḥasan b. Kâsım. *el-Cene'd-dâni fi ħurûfi'l-me'ânî*. ed. Faḥrüddîn Kâbâve - Muḥammed Nedîm Fâdıl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1992.
- Naşrâvî, 'Âdil 'Abbâs Hüveydî. *el-Cühûdü'l-luğaviyye ve'n-naḥviyye 'inde ibn Ma'sûm el-Medenî*. Necef: el-Hey'etü'l-İlmiyyetü'l-Muḥaddese / Mektebetü'r-Ravḍatî'l-Ḥayderiyye, 2011.
- Öz, Mustafa. "İbn Ma'sûm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/172-173. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Rummânî, 'Alî b. 'İsâ. *Me'ânî'l-ḥurûf*. ed. Şeyh 'İrfân b. Selîm ed-Dımaşķî. Beyrut-Sayda: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, 2004.
- Şîrâzî, Seyyid 'Alî Ḥân el-Medenî. *el-Kelimût-ṭ-ṭayyib ve'l-ğayşü's-ş-şayyib*. ed. Kâsım Hüseyin 'Avaḍ. Kuveyt: Şebeketü'l-Fikr, 2014.
- Ulugöl, Fatih. "Arap Dili Gramerinde Şibh-i Cümle ve Taalluk". *Bilimname* 2019/37 (01 Nisan 2019), 477-508. <https://doi.org/10.28949/bilimname.488644>
- Zemaḥşerî, Ebü'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Ömer. *el-Mufaşşal fi 'ilmi'l-'Arabiyye*. ed. Faḥr Şâlih Kādâre. Amman: Dâru 'Ammâr li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. Basım, 2004.
- Ziriklî, Ḥayrüddîn. *el-A'lam: Qāmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-'Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikin*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.